

Tetiana Khlivniuk*

Соціальний вплив COVID-19: видозміна громадсько-політичного активізму

Глобальна пандемія COVID-19, як показав 2020 рік, стала визначальним чинником суспільно-політичного життя та соціальних взаємодій. Загроза інфікування населення змінила стиль життя людей, впровадила обмеження та соціальне дистанціювання тощо. Нового звучання набула цінність солідарності щодо обмежень одних громадян (молодих і здорових) для захисту уразливих категорій (літнього віку, з хронічними недугами). На тлі викликів, зумовлених карантинними обмеженнями, наростає відчуття безсилля урядів справитися з висхідною кількістю проблем у сферах охорони здоров'я, освіти, зайнятості населення, підтримки малого бізнесу та ін. Це, своєю чергою, позначається на рівневі довіри громадськості до інститутів політики, особливо владних акторів. Очевидно, що економічні проблеми, які поглибилися на тлі карантинних обмежень, посилять культурні¹ та інші соціальні розриви; радикалізують політику, що відтак зумовить чергове піднесення популістів, консервативно-націоналістичних та інших радикальних політичних акторів; активізується протестна „сила вулиці”² тощо.

У більшості країн коронавірусна інфекція сильно видозмінила громадсько-політичний активізм. Це можна пояснити, зокрема, тим, що у спільнотах, де права та свободи людини та громадянина віддавна є однією з найважливіших цінностей, усілякі обмеження сприймаються дуже болісно. 2020 рік розкрив спектр нових мож-

* PhD Tetiana Khlivniuk, Associate Professor, Head of the Department of Social Theories Faculty of Psychology and Social Work Odessa I.I. Mechnikov National University (Ukraine) / Тетяна Хлівнюк, кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри соціальних теорій факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, e-mail: khlivniuktania@gmail.com

¹ S. Hutter, E. Borbáth, S. Hunger, *The Political Consequences of Crisis: Lessons learned from the Great Recession*, <https://wzb.eu/en/research/coronavirus-and-its-impact/the-political-consequences-of-crisis-lessons-learned-from-the-great-recession> [1.08.2020].

² D. Della Porta, J. Fernández, H. Kouki, L. Mosca, *Movement Parties Against Austerity*, Cambridge 2017.

ливостей соціально-політичного активізму, актуалізувалися нові формати соціальних взаємодій, які виходять із вимоги соціального дистанціювання. Глобальна пандемія поставила акторів політики перед обмеженнями вуличного активізму, звуженням громадянських та політичних прав і свобод, соціальним дистанціюванням, що унеможливило звичні форми протесту. Водночас саме така екстраординарна ситуація може спричинити у швидкім часі появу нових соціальних рухів, причому як конструктивних, так і деструктивних за змістом.

Очевидною є неминучість політичних трансформацій на тлі стрімкого поширення коронавірусної інфекції³, а також виникнення нових загроз життю та здоров'ю населення, неспроможності соціальної політики більшості держав належно реагувати на нові виклики. Йдеться, передусім, про те, що в усьому світі до влади приходять політичні актори, які відійшли від цінностей ліберальної демократії в напрямку різноманітних моделей дефектних демократій або й неоавторитаризму. Для політиків автократичного, популістського кшталту соціально-економічна криза, на взірць тієї, яка спричинена пандемією коронавірусної інфекції, є сприятливою передумовою просувати обмеження різноманітних прав і свобод людини та громадянина. До прикладу, в Угорщині В. Орбан використав пандемію для чергового зміцнення виконавчої гілки влади, в Йорданії та Таїланді правителі вдалися до обмеження свободи медіа і т. д. Однак найбільших обмежень, як показав 2020 рік, знало право на мирні зібрання.

Аналіз проблеми

З початком пандемії COVID-19 громадсько-політичні актори усього світу опинилися перед дилемою: як дотримуючись соціальної дистанції надалі просувати свої вимоги. У 2019 році світом – від Чилі до Гонконгу – прокотилася хвиля несилкових масових протестів і ця протестна енергія в часі запровадження карантинних обмежень збереглася, не досягнувши у багатьох країнах на момент початку пандемії очікуваних результатів. Фактично пандемія коронавірусу сталася в часі піднесення найвищої у світовій історії хвилі

³ M. Goldberg, *The New Great Depression Is Coming. Will There Be a New New Deal?*, „The New York Times”, 2 May 2020.

ненасильницьких масових рухів⁴. Відтак заборона проведення масових акцій стала викликом для громадсько-політичних активістів, які були вимушені оновити формати активізму з дотриманням вимоги соціального дистанціювання. Важливим уроком стало усвідомлення того, що ненасильницькі дії включають набагато більше форм взаємодії, аніж публічні ненасильницькі протести, а цінність онлайн-активізму проявляється, найперше, в уникненні прямої конфронтації активістів зі силовими структурами, мінімізація репресивної складової.

У багатьох державах світу, особливо з недемократичними режимами та з висхідними дефектами демократії актуальним є питання: чи у посткарантинний період влада не намагатиметься зберегти обмеження свободи мирних зібрань і посилювати технології нагляду за громадянами, що може істотно деструктивно вплинути на громадських активістів та громадсько-політичний активізм у цілому. Такі побоювання не є безпідставними, адже пандемія COVID-19 призвела у багатьох державах до стрімкого розширення повноважень виконавчої влади, що може мати драматичні наслідки для демократичного простору. Уряди країн різних регіонів планети (Угорщина, Філіппіни, Камбоджа, Йорданія та ін.) використали цю кризу для тиску на опозицію через посилення своїх владних повноважень. Відтак нинішня пандемія може сильно вплинути на посилення репресій у вже закритих політичних системах, прискорити демократичне відставання в неповних демократіях, зміцнити виконавчу гілку влади в демократичних державах. Усе це позначиться на громадсько-політичному активізмі та може максимізувати винесення в онлайн організацію та проведення акцій, найперше – протестного характеру.

Очікуваною є нова хвиля популізму, породжена піднесенням економічної нерівності на тлі наслідків пандемії⁵. Вочевидь, ця хвиля буде сильнішою, позаяк і економічні наслідки будуть руйнівніші за ті, які стали результатом глобальної фінансової кризи 2008 року. Поточна криза очікувано принесе значно вищий рівень збіднення більшості населення планети. Результати вже перших

⁴ E. Chenoweth, et al., *This may be the largest wave of nonviolent mass movements in world history. What comes next?*, „The Washington Post”, 16 Nov 2019.

⁵ N. Cohen, *Beware a new wave of populism, born out of coronavirus-induced economic inequity*, „The Guardian”, 18 Apr 2020.

виборчих кампаній, проведених в умовах карантинних обмежень, засвідчують розвиток такої деструктивної тенденції. Наведемо приклади. У Сербії на парламентських виборах 21.06.2020 р. перемогу з великим приростом голосів здобула популістська, консервативно-націоналістична Сербська прогресивна партія (SNS). У Хорватії на виборах парламенту 05.07.2020 р. найбільше голосів набрав консервативно-націоналістичний, правоцентристський Християнський демократичний союз (HDZ); у складі цієї партії історично наявні як помірковані, так і екстремістські фракції, які радикалізують хорватську політику.

Існує серйозний ризик того, що на тлі протестів проти затяжних карантинних обмежень виникатимуть щораз нові протестні рухи, які своєю чергою стрімко інституціоналізуватимуться та пройдуть до парламентів, як це уже було в випадках іспанської партії „Podemos”, італійської партії „Movimento 5 Stelle” та ін. Така гіпотеза ґрунтується на аналізі наслідків глобальної фінансової кризи, яка розпочалася у 2008 р. та мала серед своїх наслідків появу громадянських рухів на взірць „Occupy Wall Street” (2011 р., США)⁶, „Indignados” (2011–2012 рр., Іспанія) та ін. Дедалі частіше звучать гасла на взірць „Ми – 99%” (We are the 99 %⁷), обґрунтовується ідея доцільності впровадження безумовного базового доходу тощо.

Змінилися механізми громадсько-політичної діяльності: замість звичних транспарантів під час вуличних акцій – популярні комп’ютерні ігри, замість натовпів – автомобільні гудки, написи на масках і под. Це приклад того, що новітні проблеми потребують новітніх підходів до розв’язання. Прикладами є цифрові страйки, на зразок ініційованих екоактивістами Г. Тунберг та ін. (#digitalstrike). Американський молодіжний політичний рух „Sunrise Movement” як альтернативу масовим зібранням використав телефонні дзвінки та листи для роз’яснення необхідності нового політичного курсу „Green New Deal” з метою збалансування економіки в умовах екологічних викликів сучасності.

Відзначимо, що і до пандемії використання Інтернету в громадсько-політичному активізмі було присутнє. „Арабська весна”,

⁶ M.A. Gould-Wartofsky, *The Occupiers: The Making of the 99 Percent Movement*, New York 2015.

⁷ Ця фраза безпосередньо стосується факту нерівності доходів у США, коли багатство концентрується в руках 1% населення.

розпочата наприкінці 2010 р., була позиційована як Twitter-революція, позаяк координація дій протестувальників здійснювалася через соціальні мережі. Особливо після запусків хештегів #MeToo, #FridayForFuture, #WhyIStayed, #BlackLivesMatter та ін., очевидно стала сила онлайн-активізму (Hashtag activism розвивається від 2011 р.). Пандемія 2020 р. лише прискорила розвиток широкого спектра новітніх соціальних ініціатив з дотриманням вимоги соціального дистанціювання.

Звернемося до кількох прикладів онлайн-активізму під час пандемії COVID-19. Найперше, відзначимо, що вже другий рік поспіль, від 31.03.2019 р., у Гонконгу проходять антикитайські протести, спрямовані проти законопроекту про екстрадицію підозрюваних у порушенні закону осіб до материкового КНР. Власне нові правові норми потенційно могли б бути використані для передачі в руки китайського правосуддя дисидентів і несправедливо переслідуваних людей. Від середини січня 2020 р. акції протесту почали набувати віртуалізованого формату. Наприклад, онлайн-гра „Animal Crossing: New Horizons” стала майданчиком для акцій та протестів на підтримку свободи Гонконгу. Також активно почав використовуватися автономний месенджер „Bridgefy”, що дозволяє анонімно й децентралізовано спілкуватись, виключаючи можливість стеження за учасниками розмов. Відзначимо, що наприкінці квітня 2020 р. акції протесту офлайн були відновлені в Гонконгу, однак з дотриманням соціального дистанціювання та зі засобами індивідуального захисту.

Прикладом онлайн-демонстрацій є й акції міжнародного кліматичного руху „Fridays for Future”⁸. Зокрема, у Німеччині онлайн-демонстрація модерувалася з відкритого простору перед будівлею Рейхстагу в Берліні (24.04.2020 р.). У ході цієї акції на траві було викладено близько 10 тисяч транспарантів і банерів, які традиційно несуть демонстранти⁹. Окрім цього, що п’ятниці в Інтернеті, на основних соціальних медіа, проводиться обговорення еколо-

⁸ *Global digital strike*, <https://fridaysforfuture.org/next-big-strike-april-24/> [18.03.2020].

⁹ M. Van der Wolf, *Economic, Environmental Interests Compete in a Post-COVID Europe*, <https://www.voanews.com/covid-19-pandemic/economic-environmental-interests-compete-post-covid-europe> [12.08.2020].

гічних проблем. Для цього використовується Instagram¹⁰, Twitter¹¹, Facebook¹², YouTube¹³ і т.д.

Особливо швидко адаптувалися до вимог карантинних обмежень для протестів ті соціальні групи, ситуація яких є довготривало складною та виникла не на тлі COVID-19, як-от біженці. Наприклад, берлінська група солідарності біженців „Seebrücke Berlin” через Facebook¹⁴ та інші соціальні мережі організовує онлайн-протести на підтримку відкритості Європи до шукачів притулку. Їх перша Інтернет-демонстрація (#Leavenoonebehind), яка поєднувала музику, виступи, відеозаписи, демонстрацію фотографій тощо, за двогодинний прямий ефір залучила понад 6 тис. глядачів, було зафіксовано понад 30 тис. переглядів¹⁵.

Нові форми соціально-політичного „пандемічного” громадського активізму проявляються не лише в онлайн-активізмі, а й у низці інших. Набувають популярності авто- та велопротести. Наприклад, у Польщі (квітень 2020 р.) акції проти посилення обмежень на проведення абортів були зорганізовані так, щоб обійти заборону на проведення масових акцій¹⁶. Власне різноманітні транспортні засоби стали одним з атрибутів протестів польського жіноцтва (прикріплення листівок з протестними гаслами, озвучення закликів через гучномовці під час руху тощо). Також для озвучення вимог до влади було використано черги до супермаркетів з дотриманням соціальної дистанції, нанесення гасел та символів протесту (в даному випадку – червона блискавка) на захисні маски, парасольки тощо.

Автопротести активно проводилися й в інших регіонах планети. Зокрема, у Лівані, де антиурядові протести останніми роками є постійними, навесні 2020 р. проводилися в форматі самоізолюваних у автомобілях протестувальників з використанням сигналів,

¹⁰ <https://www.instagram.com/fff.digital/> [8.04.2020].

¹¹ https://twitter.com/fff_digital/ [8.04.2020].

¹² <https://www.facebook.com/fffdigital/> [8.04.2020].

¹³ https://www.youtube.com/channel/UChRvsurw_oqeaPgGP2ff7hA/ [8.04.2020].

¹⁴ <https://www.facebook.com/SeebrueckeBerlin/> [8.04.2020].

¹⁵ G. Sharma, *Covid-19 is changing the way people protest around the world*, <https://www.trtworld.com/magazine/covid-19-is-changing-the-way-people-protest-around-the-world-35229> [8.04.2020].

¹⁶ „Карантинні” протести почалися після того, як 15-16.04.2020 р. Сейм Республіки Польща розглянув у першому читанні законопроект, який звужував коло підстав для переривання вагітності.

банерів, прапорів та іншої атрибутики¹⁷. Традиційно захисні маски були використані для візуалізації протестних гасел. Для привернення уваги до вимог протестувальників у транспортних засобах найчастіше використовуються автомобільні гудки.

Акції опозиції на захист демократії в Ізраїлі проти уряду Б. Нетаньягу (19.04.2020 р.) проводилися на громадському відкритому просторі (пл. І. Рабина у Тель-Авіві) з розміткою на асфальті на позначення соціальної дистанції у 2 м між протестувальниками у масках¹⁸, яких налічувалося за різними даними від 2 до 5 тис. осіб. Такі протести були означені як „здорові”. Власне розмітка уможливила уникнення притягнення організаторів до відповідальності за порушення норм, які зумовлені поточною санітарно-епідемічною ситуацією.

У Російській Федерації основна частина протестів у період карантину пройшла в онлайн-форматі (віртуальні мітинги). Використовувалася функція „Розмови” в мобільній версії „Yandex.Maps” і „Yandex.Navigator”, що дозволило відзначити на мапі й написати до неї коментар. Досі такими ресурсами користувалися найперше водії, щоб попередити один одного про проблеми на дорогах. Під час карантину написи на картах мали протестний та стихійний характер (найперше – вимоги зняття чи пом’якшення обмежень, надання адресної соціальної допомоги, підтримка державою малого та середнього бізнесу тощо; політичні ж вимоги були увиразнені значно менше).

В одному з перших онлайн-протестів російської опозиції, який за неофіційними даними об’єднав бл. 14 тис. осіб, завданням було поставлено привернути увагу до проблеми відсутності у влади чіткого плану дій в умовах наростання інфікування населення COVID-19 і відсутності доходів населення. Опозиціонери (зокрема, голова Партії змін Д. Гудков) акцентували на погіршенні ситуації з правами та свободами людини в Росії під приводом боротьби з пандемією. Таких онлайн-акцій в Росії за останні місяці було проведено чимало, однак значно більший резонанс все ж викликали офлайн-протести, зокрема такий, як пройшов у Владикавказі (Пів-

¹⁷ *Coronavirus: Lebanese protesters return to streets in car convoys*, <https://english.al-arabiya.net/en/coronavirus/2020/04/21/Coronavirus-Lebanese-protesters-return-to-streets-in-car-convoys/> [29.07.2020].

¹⁸ J. Serhan, *Israel Shows Us the Future of rhan Protest*, „The Atlantic”, 23 Apr 2020.

нічна Осетія) проти карантинних обмежень і скасування режиму самоізоляції (20.04.2020 р.). Резонансу цій несанкціонованій акції додав розгін протестувальників ОМОНОм, затримання кількох десятків осіб, наявність постраждалих. Завдяки соціальним мережам були організовані офлайн-протести (липень-серпень 2020 р.) на Далекому Сході (Хабаровськ, Владивосток, Комсомольськ-на-Амурі, Біробіджан) з широким колом соціально-політичних вимог. Водночас відзначимо, що попри високий рівень поширення коронавірусу в Росії¹⁹ згадані акції не проводилися з дотриманням соціальної дистанції та часто з ігноруванням використання засобів персонального захисту тощо²⁰.

В Україні першим онлайн-мітингом стала проведена на платформі „Zoom” акція „Ні – знищенню культури!” проти скорочення фінансування у сфері культури (27.03.2020 р.). Усі охочі з плакатами могли доєднатися до протесту проти планів Міністерства фінансів України скоротити державне фінансування культури у зв'язку з пандемією коронавірусу²¹. Водночас відзначимо, що популярності онлайн-активізм у період карантинних обмежень в Україні не набув.

Через кілька тижнів карантинних обмежень та усвідомлення зтяжнього характеру проблеми проявилася соціальна втома від обмежень. Вона мала своїм наслідком протести власне проти карантинних обмежень, локдауну, соціального дистанціювання тощо. Особливо масштабні акції пройшли в Берліні, Гронінгені, Амстердамі, Белграді та ін. містах. При цьому, в ході більшості антикарантинних протестів значна частина учасники все ж дотримувалася під час масових заходів певних рекомендацій в частині соціального дистанціювання та наявності засобів індивідуального захисту. Протестувальники роблять акцент на тому, що заходи проти COVID-19 порушують права і свободи громадян. Також причиною протестів стала й поява під час пандемії програмного забезпечення (Stay Home Safe, Home Quarantine, Electronic Fence, AC19, Shield, Alipay

¹⁹ 4-е місце у світі за кількістю інфікованих станом на 2.08.2020 р.

²⁰ Це засвідчують відеорепортажі про перебіг акцій протесту, наприклад: <https://www.rferl.org/a/more-protests-in-russia-khabarovsk-over-arrest-of-local-governor/3073-5947.html> [2.08.2020]; <https://www.euronews.com/2020/08/08/thousands-rally-against-putin-for-fifth-saturday-in-a-row> [2.08.2020].

²¹ Трансляцію можна переглянути за посиланням, https://www.youtube.com/watch?v=uTqCndkR1mU&feature=emb_title [1.08.2020].

Healthcode, TraceTogether та ін.), спрямованого на звуження прав людини. Такого типу технології спрямовані на стримування пандемії за допомогою цифрових технологій відстеження, однак порушують те, що досі в демократичних суспільствах уважалося непорушним – громадянські права та свободи людини і громадянина. Програми, які фіксують дані про рух та мережу контактів людини, загалом не є новинкою, адже уже наявний досвід застосування схожого програмного забезпечення передусім у протидії тероризму та роботі поліції. Однак нинішні „анти пандемічні” програми відстеження розмивають інституційні межі, що розділяють органи охорони здоров'я та поліцію, органи безпеки.

Висновки

Припускаємо, що в постпандемічний період громадсько-політичні актори, нові соціальні рухи вже не повернуться до попередніх форматів організації протестних та інших акцій, а використовуватимуть набутий досвід цифрового активізму. Високою є ймовірність того, що коли пандемія COVID-19 буде взята під контроль, вуличні (офлайнові) акції активно поєднуюватимуться з онлайн-стратегіями, прямими трансляціями та іншими цифровими технологіями мобілізації громадськості та тиску на владу. Водночас низка питань залишається відкритими, до прикладу: наскільки швидко після того, як проблема коронавірусної інфекції буде мінімізована, буде відновлене право громадян на мирні зібрання? чи не вдаватиметься влада до дискримінації, немотивовано забороняючи опозиційні протести та натомість заохочуючи проведення проурядових акцій?

Хоч поточна криза, зумовлена коронавірусною інфекцією, й спричинила появу нових форм мобілізації та чисельних новацій громадсько-політичного активізму з дотриманням вимоги фізичного дистанціювання, однак зі зростанням Інтернет-активізму неминуче з'являться нові виклики, як-от: розсіювання протестної енергії, можливе зниження уваги громадськості та публічного резонансу, потенційне поширення в онлайні екстремістських ідеологій тощо. Вища громадсько-політична активність онлайн, ймовірно, зумовить ще більші обмеження функціонування Інтернету: дроселювання пропускну здатності (зумисне зниження швидкості

ті), відключення та блокування платформ соціальних медіа, посилення нагляду за користувачами, прийняття нормативно-правових обмежень щодо онлайн-діяльності тощо. Наявність цих та інших ризиків доцільно враховувати при подальшому вивченні громадсько-політичного активізму.

Бібліографія

- Chenoweth E., et al., *This may be the largest wave of nonviolent mass movements in world history. What comes next?*, „The Washington Post”, November 16, 2019.
- Cohen N., *Beware a new wave of populism, born out of coronavirus-induced economic inequity*, „The Guardian” April 18, 2020.
- Coronavirus: Lebanese protesters return to streets in car convoys*, <https://english.alarabiya.net/en/coronavirus/2020/04/21/Coronavirus-Lebanese-protesters-return-to-streets-in-car-convoys/>.
- Della Porta D., Fernández J., Kouki H., Mosca L., *Movement Parties Against Austerity*, Cambridge, 2017.
- Global digital strike*, <https://fridaysforfuture.org/next-big-strike-april-24/>.
- Goldberg M., *The New Great Depression Is Coming. Will There Be a New Deal?*, „The New York Times”, May 2, 2020.
- Gould-Wartofsky M.A., *The Occupiers: The Making of the 99 Percent Movement*, New York 2015.
- Hutter S., Borbáth E., Hunger S., *The Political Consequences of Crisis: Lessons learned from the Great Recession*, <https://wzb.eu/en/research/coronavirus-and-its-impact/the-political-consequences-of-crisis-lessons-learned-from-tbyhe-great-recession-an-der/>.
- Serhan J., *Israel Shows Us the Future of rhan Protest*, „The Atlantic”, April 23, 2020.
- Sharma G., *Covid-19 is changing the way people protest around the world*, <https://www.trtworld.com/magazine/covid-19-is-changing-the-way-people-protest-around-the-world-35229/>.
- Van der Wolf M., *Economic, Environmental Interests Compete in a Post-COVID Europe*, <https://www.voanews.com/covid-19-pandemic/economic-environmental-interests-compete-post-covid-europe/>.